

Ekonomins nya värdegrund.

av Bengt-Åke Wennberg

Jag menar att den omvandling som vi är med om i samhället kan beskrivas som ett paradigmskifte. Det handlar då inte om en enkel och smygande förändring som vi kan anpassa oss till utan snarare om en slags mental revolution. Denna tanke stöds av artikeln i Economist 8 oktober 2019.

Behovet av ett omtänkande är en direkt följd av de faktiska förändringar som skett i samhället och de ökade kunskaper om vår livsvärld som vunnits. Ambitionen bakom mitt arbete har varit att bidra till att underlätta en sådan övergång. Jag är annars orolig för att vår oförmåga att hantera

en i grunden förändrad värld kan komma att präglas av lidande, konflikter och kaos.

I de paradigmskiften Thomas S Kuhn studerat inom naturvetenskaperna spelar språk och språkbruk en central roll. Varje pågående paradigm skapar föreställningar, förgivettaganden, logik och åtgärder som upplevs relevanta och kongruenta för de som ingår i paradigmet gemenskap. De ”begriper” varandra genom sitt gemensamma språk och språkbruk – sin doxa.

När kunskaperna växer och omvärlden förändras kan doxan emellertid bli oanvändbar för analyser av de nya förhållandena. Användandet av doxan medför då en allt större missvisning i analyserna. Deltagarna upplever då att överläggningarna allt mer avlägsnar sig från de centrala frågor som de tycker behöver hanteras. Ilska och vanmakt ökar.

Kännetecknande för vår tid är vårt beroende av den ekonomiska doxan. Ekonomin är ett slags språk och språkbruk som används för att diskutera och analysera värdefrågor, hushållning och framtid. En viktig del av denna diskussion är referensen till ”pengar” – det som Aristoteles kallade krematistik. Resonemang om pengar har i vår tid blivit synonymt med att tala om ekonomi.

Men dagens pengar har inget eget värde. De är bara blippar på en dataskärm. Därför blir de ekonomiska samtalen förvirrande, svårbegripliga och ofta oanvändbara för att formulera vad som är värt något eller inte och vad som för framtiden vore värt att göra och vad som ger önskade effekter. De fastnar ofta i maktspråk som bottnar i någons egenintresse. Jag menar att en ökad kunskap om språkets funktion och pengars roll i de ekonomiska diskussionerna skulle kunna underlätta för oss när vi nu gemensamt behöver ta oss igenom skiftet.

I denna text skall jag därför:

- Genom José Luis Ramírez belysa språkets – logos – funktion.
- Genom José Luis Ramírez belysa ursprunget till de interaktiva skeenden vi upplever
- Genom Umair Haque belysa pengars roll.
- Och slutligen komma med några egna tankar om vikten av jämbördighet och synergi

Logos funktion

Denna text är en personlig bearbetning av José Luis Ramírez text "Människan är inte det politiska djuret utan det retoriska djuret",

Enligt José Luis Ramírez tolkning så anser Aristoteles att det finns många sociala samhällsdjur som kommunicerar med varandra. Många djur kan kommunicera med varandra inom samma art genom åtbörder och olika ljud. De kan till och med i vissa fall lära sig att kommunicera med människan. Människan skiljer sig emellertid från dessa på grund av en egenskap som bara människan har. Hon kan skapa en kommunikation med varandra *om sin gemensamma värld* med ett sofistikerat språk och ett ständigt förnyat språkbruk.

Det handlar då inte om ett språkbruk, som liksom papegojorna utan mening härmar varandra eller som andra djur signalera till varandra, utan ett språkbruk som bygger på var och en människas mentala förmåga att skilja mellan vad som är gott och det som är ont och det som är att föredra och det som måste avvisas. Det är denna urskillningsförmåga som gör det möjligt för människan att skapa och utveckla ett fungerande samhälle och en kultur samt prägla dess historia.

Aristoteles som levde 384 f.Kr till 322 f.Kr beskriver "logos" som människans förmåga att resonera, bedöma och välja det som är riktigt och lämpar sig. *Logos* är inte bara tän-

kandet, utan är både ”tanke och språk”, sammanvävda med varandra. Orden är bara ett verktyg för att utveckla tanken. Varje gemenskap har enligt honom sitt språk.

Detta språk har två karaktäristiska egenskaper. Den ena är att språket bygger på ett förgivettagande – en föreställning om naturen av det man talar om. Den andra egenskapen är att språket underlättar att förstå hur de fenomen man observerar inom ramen för paradigmet hänger ihop med varandra. När det gäller just ekonomiska frågor skiljer Aristoteles mellan *ekonomia* som visar på karaktären av det man måste hushålla med och *krematistik*, d.v.s. de betalningsmedel och den logik som skall gälla när man utbyter ting och tjänster med varandra.

Ett vanligt problem i vår tid är enligt Ramírez att det ena förväxlas med det andra. Varor och tjänster är något fysiskt som man behöver och därför har anledning att hushålla med. Pengar och ansamlingen av dem har i sig inget värde. I den finansiella sektorn har emellertid krematistiken blivit ett självändamål. Pengar har blivit en vara. Aristoteles ironiserar över detta i historien om kung Midas som ville göra allt han rörde vid till guld och därvid riskerade att svälta ihjäl.

Platon, Aristoteles, Tarde och Durkheim

Bygger på resonemang av José Luis Ramírez

Det är i sitt verk *Politiken* (*Politikôn*) som Aristoteles definierar människan som ett socialt djur. Platon skrev för övrigt ett verk *Staten* (*Politeia*) som ofta förväxlas med Aristoteles verk. Titeln på Aristoteles verk, till skillnad från Platons, har inget med politik att göra. Platon menade att det fanns eller borde skapas en *övergripande idé* som formade samhället och som styrde individernas handlande. Goda idéer formade en god stat. Dåliga idéer formade en dålig. Aristoteles menade i motsats till Platon att det var de enskilda människornas *dygd* (respektive brist på dygd) som formade de sociala skeendena. När dygden utvecklades så utvecklades också samhället.

Denna skillnad mellan Aristoteles och Platon återspeglar sig i två senare forskares – Gabriel Tardes och Emile Durkheims – arbeten. Tarde såg i enlighet med Aristoteles sociala skeenden som en konsekvens av enskilda människors val. Det var enligt honom människorna själva som skapade det skeende de medverkade i. Durkheim menade i enlighet med Platon att skeendet var en konsekvens av yttre faktorer, strukturer, och rena lagbundenheter. Man kunde därför enligt Durkheim, precis som i naturvetenskapen, tala om sociala fakta och sociala lagar som styrde människors handlande. Han negligerade därmed det som Aristoteles såg som viktigast, nämligen ”*logos*” och de diskurser

som formulerar tankar om samhället. Detta är alltså fallet med dagens ekonomiska doxa som blivit ren kramatistik.

Durkheims tankestruktur kräver en övergripande kraft – en härskare, en autokrat, en onåbar gudom eller en redan existerande idé – efter vilken samhället måste anpassa sig. I Tardes tankestruktur så är det istället människorna själva som genom sin kommunikation med varandra formar de sociala förhållanden och strukturer de lever efter. Följer vi Durkheim så är det de övergripande strukturer som skapas över våra huvuden som styr det mänskliga samspelet. Följer vi Tarde så skapar människorna genom sitt eget handlande och sin kommunikation med varandra de strukturer och skeenden vi uppmärksammar och tvingas leva med.

Utvecklingen har som tur är, med tiden gett Tarde rätt. Vi är inte offer för utvecklingen, för ideologier eller för autokrater som bestämmer över oss. . Vi kan gemensamt påverka det egna samspelet om vi bara förstod hur. Detta innebär att vi gemensamt är ansvariga för det som händer. Vi måste själva förstå det pågående samspelet, ingripa i det och veta vad som då är konstruktivt och vad som då är destruktivt.

Därför är det fullt rimligt att påstå att de oönskade ekonomiska klyftor som skapats i vår tid är ett *diskursivt* (samtals- och kommunikations-) fenomen som handlar om hur vi samtalar om samspelet mellan ekonomi (hushållning) och kramatistik (penninghantering).

Vad är pengar?

Denna text är en personlig bearbetning av Umair Haques text "Why the future of the Global Economy is About Climate Change"

Pengar är enligt Modern Monetär Teori (MMT) motsatsen till skuld. Om man lånar pengar av en bank så har man en skuld till banken. Banken har en skuldförbindelse av samma värde som de pengar som lånats ut. I princip har pengarna ”skapats” av banken. Pengar och skuld är varandras motsatser. Man kan ha pengar eller man kan ha en skuldsedel som motsvarar pengarna – men man kan inte ha båda. Den ena suddar ut den andra. Detta är en direkt konsekvens av att guldmyntfoten avskaffades. Pengarna har inget eget värde. Deras värde motsvaras alltid av lika mycket skuld.

Vad händer om skulden betalas tillbaka? Vart tar då de pengar som banken skapade vägen? De utplånas. De försvinner. Och det gör skulden också. Om jag är skyldig banken 1000 kronor och betalar tillbaka 1000 kronor så kommer denna summa att försvinna från lagret av ”pengar”. Men det är förstås bara tillfälligt. Banken skulle genast

låna ut 1000 kronor till någon annan och så skulle pengar skapas igen. Min poäng just nu är att återbetalning av skulden eliminerar pengarna.

Tänk om jag betalar alla mina skulder till dem jag är skyldig. Tänk om de sedan betalar sina skulder till dem de har lånat av osv. Då skulle hela kedjan sluta i – ja just det – ingenting. Tillgången på pengar skulle minska drastiskt vilket i sin tur skulle göra att de ekonomiska aktiviteterna minskade i omfattning. De skulle nästan upphöra vilket skulle få katastrofala följder för samhället. Skälet är att pengar inte bara är kapital. De används också i *transaktionsekonomin*. Försvinner de ur transaktionsekonomin kan detta få allvarliga konsekvenser.

När man talar om pengar tänker man oftast på den finansiella ekonomin men det är i transaktionsekonomin som effekterna uppträder. Därför är det aldrig någonsin en god idé att betala tillbaka på nationalskulden. Det enda som då skulle hända vore att pengar slutade att existera. Nationalskulden är därför paradoxalt nog nationens pengareserv – dess totala mängd pengar. I dåliga tider görs allt för att få bankerna att låna ut pengar så att de kan investeras i olika verksamheter och ge jobb och försörjning.

Krematistiken har i vår tid blivit ett allt mer bisarrt system i vilket pengar inte har något eget värde och i vilket bankerna i närmast obegränsade mängder kan skapa dem och dela ut dem till sina kunder. Mottagarna som ofta redan är miljardärer kan sedan skyffla in dem i hedgefonder eller komma på diverse tricks för att deras värde skall öka utan att denna värdeökning är kopplad till några faktiska realiteter – d.v.s. värden som vi i samhället som helhet får del av.

Annat var det under industrialismens glansdagar. Då kunde pengar investeras i vad man *då ansåg* vara värden som ökade det totala välståndet för alla. Dagens erfarenheter och kunskaper om det ekonomiska systemet har emellertid visat att mycket av det man då trodde var goda investeringar byggde på lån av resurser från moder jord och framtidens medborgare.

Om vi inte ser till att återställa de resurser vi på detta sätt förbrukar kommer planeten och dess invånare att bli fattigare. Varje sådan investering som tar resurser – tunna värden – skulle enligt Haque i vår tid behöva kompenseras av en investering som ger tillbaka resurser – tjocka värden.

Jämbördighet och synergi

Som framgår av texten hittills har pengar större betydelse för transaktionsekonomin och det allmänna välståndet än de har för den finansiella sektorn. När Haque talar om

tunna värden så syftar han på transaktioner som leder till att de totala resurserna på joden dräneras som en följd av *framställandet* och *användandet* av det som transaktionen gäller.

Vad kan man då säga om det som Haque kallar tjocka värden? Om de är motsatsen till tunna värden så borde de gemensamma och totala resurserna *öka* genom en sådan transaktion. Detta är definitionen på *synergi*.

Livet är synergi. Synergi kommer från grekiskan och betyder ”att förena”. Vi finner synergi överallt i naturen. Om den inte fanns skulle liv inte heller finnas. I naturen är synergin en konsekvens av en lång utvecklingsprocess där de olika elementen (resurserna) i ett system samverkar så att de stödjer varandra och där det gemensamma skeendet skapar något mer resursrikt än enheterna kan skapa var för sig. $1+1$ bli mer än 2. Men motsatsen kan också vara fallet. Enheterna kan motverka varandra och till och med bekämpa varandra. Den samverkan, som då uppstår leder, till sönderfall och självdestruktion.

Synergi i mänsklig samverkan kan definieras som att den enskilde handlar på ett sätt som samtidigt gynnar dennes egna intressen och samtidigt stödjer någon annans intressen. Graden av synergi kan vara hög eller låg. Det finns kulturer med låg social synergi, där människors handlingar är ömsesidigt motstående och motverkande, och där fördelen för en individ nästan alltid uppkommer på bekostnad av någon annan. De som inte är segerrika måste klara sig bäst de kan. Det finns å andra sidan kulturer där människors handlingar i hög grad är ömsesidigt förstärkande, dvs. en persons handlingar ökar inte bara hans egen nytta utan även alla de andras.

Till skillnad från alla andra djur kan människan kommunicera med varandra och därigenom medvetet skapa synergi i sina samspel och gemensamt avgöra om utfallen är önskade eller oönskade. När vi som människor möter nya eller svåra situationer har vi dessutom en potential att med hjälp av våra sociala förmågor samordna oss på nya sätt så att det uppstår vinna-vinna-lösningar, dvs. synergirika interaktioner. Om och när vi misslyckas med detta återstår bara lösningar där någon måste förlora för att andra skall kunna vinna dvs. system med låg synergi. I extrema fall kan lösningar accepteras där båda parter förlorar lika mycket. Det vanligaste är då att systemen så småningom upplöses.

Människan kan också genom gemensam reflektion i efterhand lära av hur man gjorde och varför det blev som det blev. Vi är således inte bundna till att vanemässigt åter skapa tidigare mönster eller vara fångade i nedåtgående spiraler. Vi kan utnyttja våra sociala förmågor och vår språkförmåga till att utveckla och förbättra vår samverkan.

Men då måste vi respektera varandras utgångspunkter och bedömningar. Vi måste vara jämbördiga.

Att se andra som jämbördiga kräver inte att man fysiskt interagerar med varandra. En person kan välja att samarbeta med andra alldeles på egen hand genom att medvetet handla på ett sätt som stödjer också dem. Jag – alltså var och en – kan i princip göra detta även om de andra uppenbarligen inte samarbetar med mig. Samarbetsförmåga är då i detta fall en individuell förmåga.

En kollektiv intelligens uppstår när flera personer utvecklat ett interaktivt handlingsmönster mellan sig, som leder till sådana synergirika interaktioner som i skiftande situationer kan återskapas om och om igen. Kollektiv intelligens, som byggs in i sedvanor och inarbetade rutiner och lösningar kan finnas även i stora grupper, organisationer och samhällen. Individerna behöver då inte känna varandra personligen.

Samarbetsförmågan i stora sociala system kräver naturligtvis en betydligt mer avancerad social förståelse både för att behållas och för att utvecklas än vad som är fallet om man bara ser till samarbetet i ett litet team. Förståelsen måste dessutom, om man skall ta hänsyn till den sociala accelerationen, ständigt uppdateras. Detta betyder att förhållandena i organisationen måste ordnas så att framväxten av en föränderlig förståelse för situationen görs möjlig för varje individ. Detta är ett ganska omfattande åtagande. En grupp individer, som format en sådan organisation och som utvecklat förmågan att i denna skapa synergirika interaktioner, kan då sägas ha byggt upp en unik kollektiv kompetens för just sin grupp.

Det är inte svårt att förstå att grupper med synergirika interaktioner kännetecknas av hög social trygghet och förtröstan medan grupper med låg social synergi karaktäriseras av otrygghet, ångest och aggressivitet. Synergirika tillstånd – d.v.s. tjocka värden – är emellertid aldrig konstanta. De måste ständigt återskapas. Dessa tillstånd är särskilt sårbara när systemet drabbas av djupgående förändringar eller hot. Då kan försvarsmekanismer och skyddsmekanismer under en period rädda synergin men förr eller senare måste man gemensamt konfrontera de nya förhållandena.

Tjocka värden kräver alltså att kommunikationsmönstret präglas av jämbördighet och respekt för varandras och naturens livsbetingelser. Genom samtal – diskurser – växer förståelsen för dessa fram. Förståelsen bestäms alltså inte av en Durkheimsk föreställning om en idéstyrd värld där vi underordnar oss vissa ledares egocentriska idéer eller vad vi tror är sociala lagbundenheter. Tjocka värden bygger på var och ens eget omdöme och förmåga att förstå världen omkring sig. Det vill säga det Aristoteles kallar ”dygd”.

Behovet av ett skifte från en egocentrisk värld till en dynamisk och social värld verkar vara grunden till dagens paradigmskifte. Hur skiftet kan gå till och hur språkbruket kan förändras? Hur den kollektiva intelligensen kan skapas? Ja – det är helt andra frågor som vi behöver återkomma till.